

Ótordai Székely Miklós, unitárius püspök.
(1838—1843.)

Fangh Istvánné,
sz. Gyűjtő Izabella (1840—1914).
Ismert köz- és regényíró, az
Erdélyi Irodalmi Társaság tagja
volt. Buzgó munkásságot fejtett
ki a Dávid Ferenc Egyletben,
rendesen írt az Unitárius Köz-
lönybe, később a »Nők világa« c.
melléklet szerkesztését is átvette.

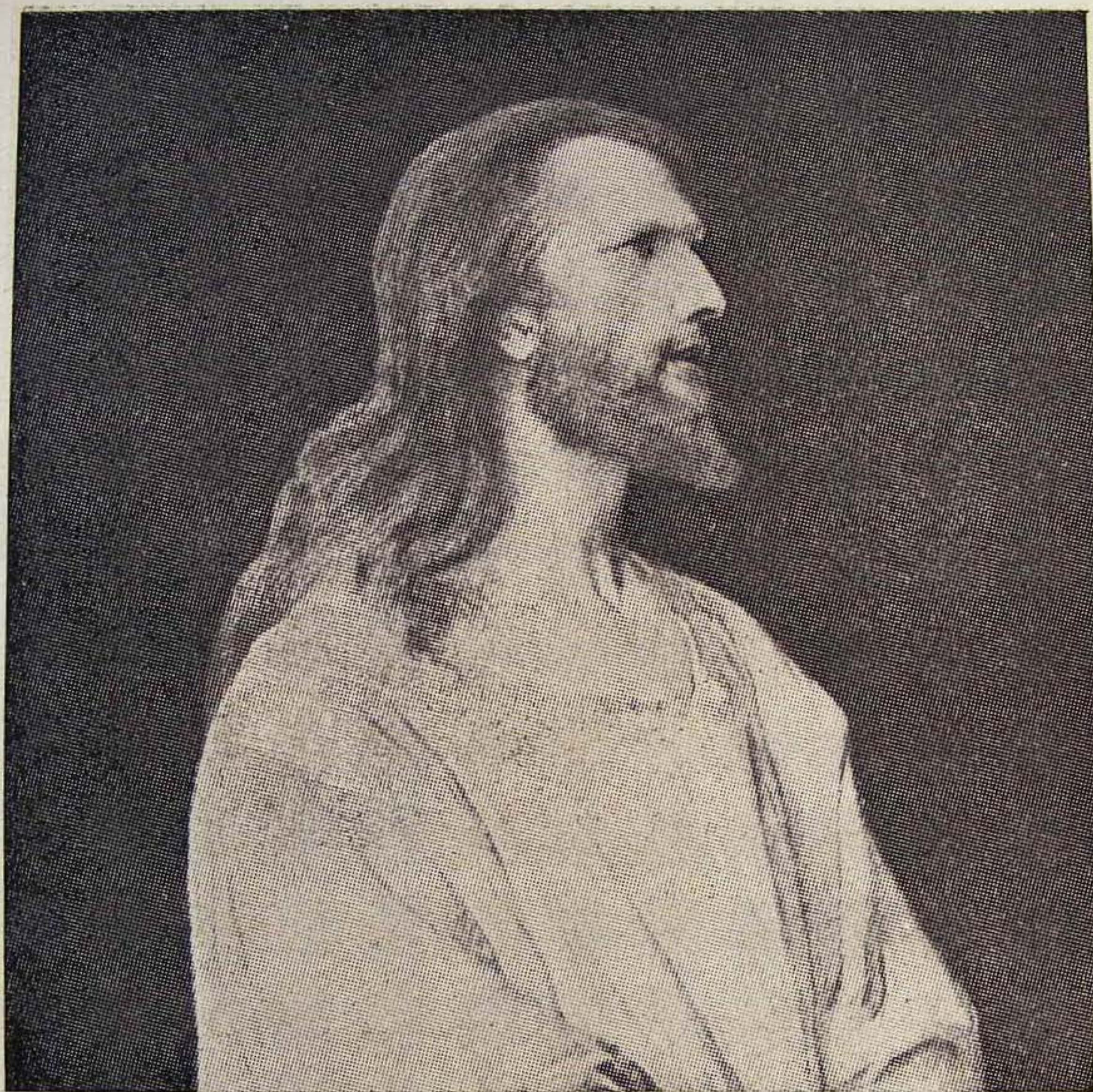

Aranyosrákosi Székely Sándor
(1797—1854.)
unitárius püspök (1843—52.) és költő,
»A székelyek Erdélyben« c. hő-
költemény írója.

Perczel Ferencné,
sz. Kozma Flóra (1863—1925).
Egyházunknak mind ez ideig leg-
nagyobb társadalomtudományi
és vallásbölcseleti írója volt.
Az Unitárius Közlönyben s annak
mellékletében, a »Nők világá«-
ban is rendesen dolgozott. A bu-
dapesti unitárius életben tevé-
keny részt vett.

AZ EMBER-JÉZUS.

Munkácsy Mihály „Krisztus Pilátus előtt” c. híres festményéből (1880). A festő teljesen emberi mivoltában fogta föl Jézus-t s emiatt támadások is érték orthodox teológusok részéről.

üldözött, nehezen küzködő, de hite mellett hőiesen kitartó egyház arra a megrázó felfedezésre jutott, hogy nem ők a világ egyedüli unitáriusai, vannak hittestvéreik más országban is s ott szabad, gazdag és gyorsan növekedő életet folytatnak. Mióta a lengyel száműzöttek felolvadtak Európa népei és vallásai között, úgyannyira, hogy az erdélyiek többé már nem hallottak róluk semmit, az erdélyi unitáriusok azt gondolták, hogy ők a világ egyetlen megmaradt unitárius egyháza. Erdély ugyanis távol esett Nyugat-Európától s a vasút kora előtt csak a leg-ritkábban érintkeztek Angliával és Amerikával. Igaz ugyan, hogy egyik erdélyi unitárius (a későbbi Szent-Iványi püspök), mialatt Hollandiában tanult, átlátogatott Angliába is nemsokkal 1660 után, de ha ő ott szabadelvű keresztényekkel találkozott is, ezeket még nem nevezték unitáriusoknak s mozgalmuk nem volt szervezetbe tömörítve. Időről-időre az Erdélyben utazó angol utazók hoztak ugyan hirt az érdekes erdélyi unitárius egyházzól, tudósításaik azonban süket fülekre találtak, mert az angol unitarizmus nem volt megszervezve s bár az erdélyiek is már egy nemzedék óta hallottak néha és homályosan arról, hogy Angliában az övékéhez hasonló vallásos mozgalom van kialakulóban, ez nem volt elég arra, hogy igazi hatást tegyen. 1821-ben azonban, mikor már az unitárius alap (Unitarian Fund) már néhány éve megvolt Londonban, annak titkára, abban a reményben, hogy a kontinensen szabadelvű keresztényeket fedezhet fel és tehet figyelmessé, egy kis latin nyelvű füzetet küldött szét, ezzel a címmel „Az unitáriusok Angliában: hitük, történetük s jelenbeni állapotuk röviden előadva.” Ez a füzet Erdélybe is eljutott s az unitáriusok kezeibe került, a legnagyobb érdeklődést keltve köztük. Olyan volt ez, mint mikor egy hosszú és kimerítő csata végén hirtelen hatalmas segítőcsapat közeledik. Illő időben választ küldöttek a füzetre s a két ország unitáriusai közt az összeköttetés azóta is tart. Az erdélyi testvérek látogatni kezdték Angliát, hol őket a legnagyobb örömmel fogadták. Néhány évvel később kettő közülök Amerikába ment, honnan egy még virágzóbb vallásos mozgalomról tehettek jelentést, mely akkoriban mindent magával söprő lendülettel növekedett Kelet-Massachussetts-ben. Nagy erőforrást jelentett ez a fáradó harcosok számára s annak a reménynek a megcsillanását, hogy az az ügy, melyért oly sokáig harcoltak, végül is győzni fog. Az utóbbi években a nyugati unitáriusok látogatása Erdélyben egyre gyakoribb lett s 1860 óta legtehet-

ségesebb lelkészjelöljeik Angliába mentek tanulmányaik befejezésére. Az unitarizmus anya-egyházát többször segélyezték angliai és amerikai, szerencsésebb körülmények közt élő testvérei, szép adományokkal erősítve egyházközségeit és kollégiumait, az angol és amerikai műveket pedig magyarul is ki nyomtatták.

Két század állandó üldöztetése és elnyomatása után végre szerencsésebb körülmények közé jutva, azt lehetett volna hinni, hogy az unitáriusok most már tartós béke áldásait fogják élvezni. Két nemzedéken át valóban alig is merült fel komolyabb baj, mely őket fenyegette volna, s ez alatt az idő alatt kezdték erejüket visszanyerni s befolyásukat kiterjeszteni. Ez volt azonban a leghosszabb békés időszak, melyet ez a vértanú egyház élvezhetett. 1848-ban azonban kitört a forradalom, mely által Magyarország szabadulni próbált a hosszú és keserves osztrák elnyomás bilincsei alól. Magyarország kimondotta függetlenségét s az új alkotmányban az unitárius vallást is az egész királyság területén törvényesen elismerte (nem mint azelőtt csak Erdély területén) s több más vallásnak is teljes és egyenlő szabadságot adott. A forradalom azonban elbukott. Oroszország Ausztria segítségére sietett s Erdély, mint a multban annyiszor, ismét csatatérre változott. A románok fellázadtak magyar uraik ellen s mindenfelé dühöngött a pusztítás. A legvéresebb események ép azokon a vidékeken játszódtak le, ahol az unitáriusok a legnagyobb tömegekben laktak, a Székelyföld falvai is sokat szenvedtek a háborútól.

Mikor a forradalom leveretett, Ausztria elhatározta, hogy megtöri a magyar nemzeti szellemet, melynek központjául a protestáns egyházakat ismerte fel. Ezért az ország vallásügyeit a kegyetlenkedései miatt hirhedt Haynau tábornokra bízta. A tábornok egyszerre eltörölte a protestánsok minden jogát, megtiltotta, hogy gyűléseket tartsanak, az egyházi hivatalnokokat elbocsátotta s az egyházak vallás-ügyeit minden részletükben katolikus felügyelet alá helyezte. Politikája azonban nem járt sikerrel s két-három év múlva az egyházak függetlenségét visszaállították. Ujabb próbát tettek azonban megtörésükre más úton. Székely unitárius püspöknek, kinek fizetése évente mindössze 260 dollárra rugott, vagyont, kitüntetésekkel és magas hivatali ígértekkel, ha katolikussá lesz. Ő azonban visszaútasította, természetesen, az ajánlatot. Halála után azonban az unitáriusok, minden tiltakozásuk ellenére, kilenc évig nem választhattak új püspököt a helyébe.

Paget János,
Erdélyben élő angol
nemes ember, közve-
tített az angol és ma-
gyar unitáriusok kö-
zött az abszolutizmus
alatt (1849—1867.).

KRIZA JÁNOS
püspök.
(1861—1875.)

FERENCZ JÓZSEF
püspök,
(1876—1928.)

Született 1835-ben, meghalt 1928-ban.

1857-ben az osztrák kormány utolsó kísérletet tett, hogy a protestántizmust alapjaiban rendítse meg. A nevelés színvonalának emelésének ürügye alatt meg akarta semmisíteni az iskolákat. Elrendelte, hogy tanáraik száma és azok fizetése emeltesse fel az osztrák állami iskolák színvonalához, egyébként az ott végzeteket nem ismeri el, kizárja mindenféle hivatásból s a fontosabb közhivatalokból. Szükségessé lett hát, hogy az unitáriusok záros határidőn belül valami 70.000 dollárt teremtsenek elő. Ez a kívánalom az összes protestánsok közül őket érintette a legsúlyosabban, mert ők voltak a legkevesebben s a legszegényebbek. Nagyon lesújtotta őket ez a helyzet, mert felismerték a rendeletben a létük ellen irányított szándékosságot. Ha a pénzt elő nem tudták teremteni, a kormány azt tervezte, hogy átveszi iskoláikat s az unitárius ifjakat ezentúl katolikus, vagy orthodox protestáns hatás alatt nevelik. Szerencsére egy angol unitárius férfit, Paget János, hosszabb idő óta élt már Erdélyben s igen érdeklődött az unitárius ügy iránt. Ő elküldötte Angliába az erdélyi unitáriusok segélyt kérő kibocsátmányát, melyet onnan Amerikába is továbbítottak. Az angolok 13.000 forintot (kb. 5.200 dollárt) gyűjtöttek s 1858-ban elküldötték azt Erdélybe Mr. Tagart nevű titkáruk, az első angol unitárius lelkész által, aki erdélyi hitrokonainkat meglátogatta. Mr. Tagart személyesen is tolmácsolta a külföldről megnyilatkozó együttérzést, mely az erdélyieknek igen nagy erősítést és bátorítást jelentett küzdelmeik folytatására. Amerikában is minden előkészületet megtettek, hogy gyűjtést indítsanak meg e célra, hirtelen azonban nagy pénzügyi pánik tört ki, úgy, hogy semmi lényegeset sem lehetett elérni. Az erdélyiek maguk is minden eddiginél nagyobb erővel láttak hozzá, hogy ügyüket a pusztulástól megmentésük. Legtöbben földművesek és falusiak voltak s mindnyájan szegények, de aláírások és egyházi adó útján, valamint földjeiknek értékük egy-nyolcad részéig való megterhelése révén, elmondhatatlan áldozatokkal mégis 72.000 dollárt gyűjtöttek össze. Bár nem tudtak minden rájuk rótt kívánságnak eleget tenni, ügyüket mégis megmentették, mert iskoláik övék maradtak. Ez a megpróbáltatás bizonyos értelemben áldásossá vált számukra, mert jobban, mint bármi más, ráébresztette őket arra, hogy mit jelent számukra egyházuk, barátokat szerzett a messze nyugatról, kiknek áldozatos érdeklődése irántuk mind máig tart, s nagy mértékben megjavította iskoláikat.

E vihar után ismét csendesebb időszak következett. Egyházközségeik száma akkor alig haladta meg a százat, híveik alig 50.000—60.000-en voltak,⁶³ de új reménység kezdte éltetni szíveiket. 1861-ben végre megengedték, hogy püspököt válasszanak s a püspöki tiszteletreméltó cím, melyet a XVII. század óta a katolikus kormányok nem ismertek el, ismét a szuperintendensi cím helyébe lépett. 1867 óta, mikor Erdélyt ismét egyesítették Magyarországgal s a magyar alkotmányt helyreállították, az unitárius egyház Magyarországon mindazokat a jogokat élvezte ismét, melyeket 1848-ban a forradalom megadott. Az egyház megalapításának háromszáz éves évfordulóját 1868-ban nagy ünnepélyességgel ülték meg. Ez évtől kezdve megkapták az államsegélyt is s igen sok magas hivatalt unitáriusokkal töltöttek be. Az egyházi alapokat növelték. Angol és amerikai látogatók jelentek meg köztük időről-időre s szép adományokat hoztak. Channing és más nyugati unitárius szerző műveit magyarul is kiadták. Az első unitárius egyházközséget a modern Magyarországon 1873-ban szervezték meg Budapesten s ezt több más is követte ezeken a területeken, ahol háromszáz évvel ezelőtt az unitarizmus oly szépen virágzott volt. Ezzel végződik az erdélyi unitarizmus romantikus története a XIX. század végéig.

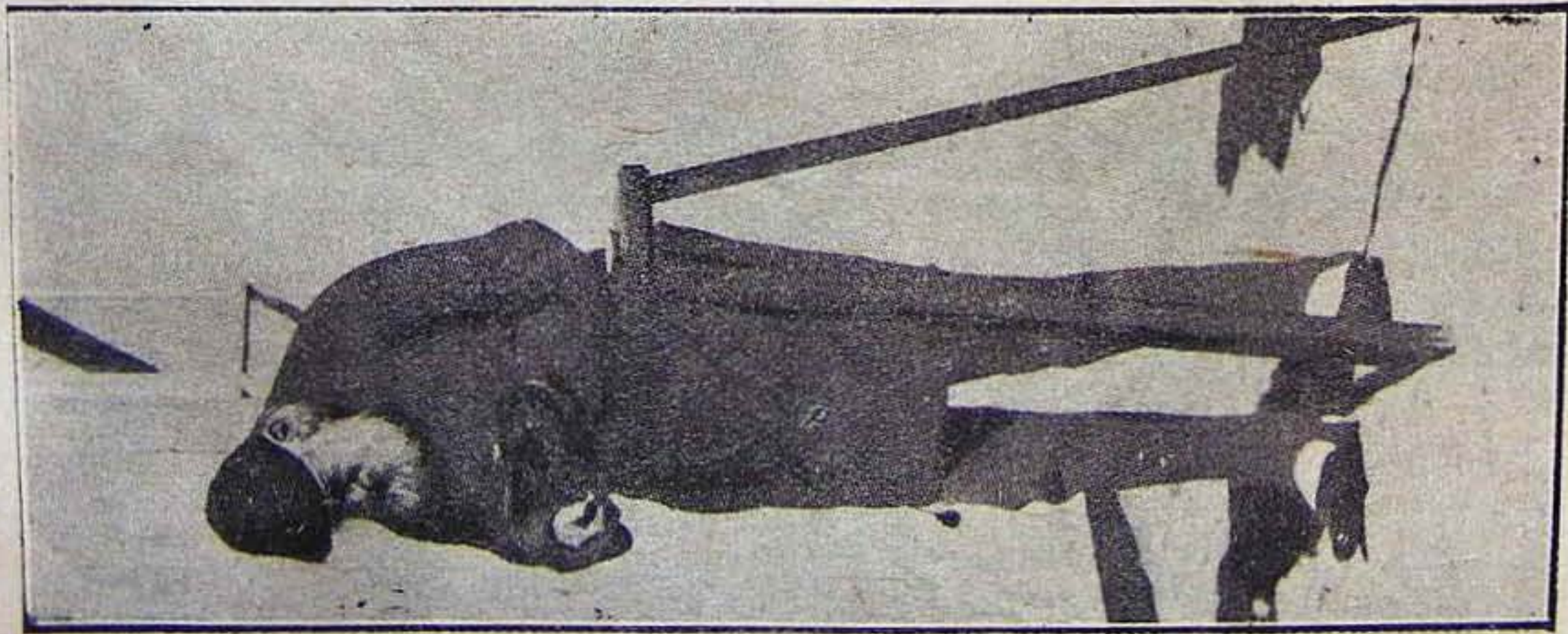
XXVI. FEJEZET.

A magyarországi és erdélyi unitárius egyházközségek a húszadik században.

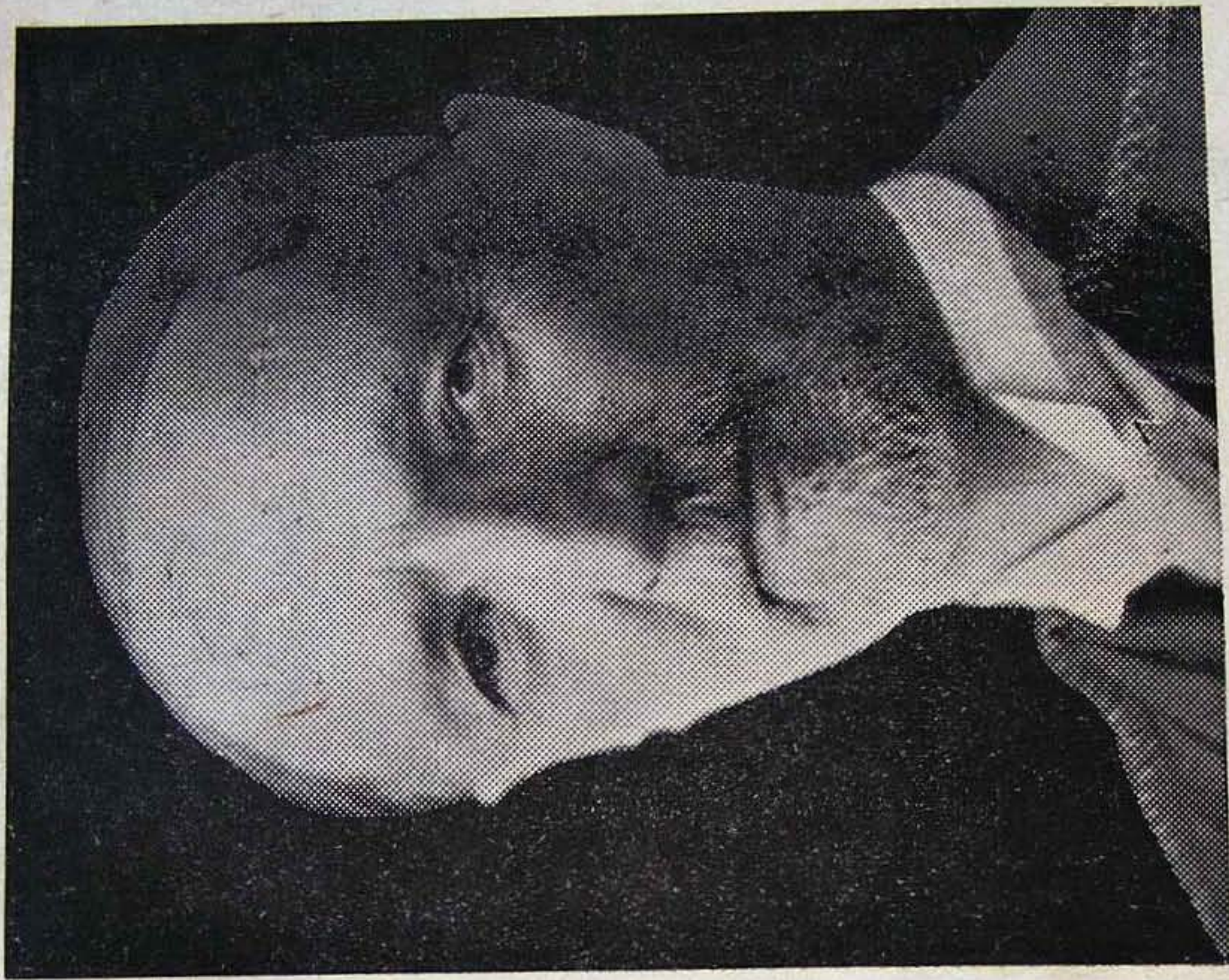
A XX. század elejétől 1914-ig az erdélyi unitárius egyház, magyarországi hajtásaival, boldog és rendezett életet folytathatott. Minden jel hosszú és nyugodt időszak felé mutatott, mely alatt, üldözésektől és csapásoktól mentesen, a tiszta vallás munkálására szentelheti az egyház minden erejét. A vallásos türelmesség elve Magyarországon gyökeret vert s egyik vallásnak a másiktól való üldöztetése csak a mult rossz emlékévé látszott lenni. Az 1848-i forradalom óta, mely a négy vallást szoros együtt-

¹ Egy századon át az egyházközségek száma alig változott, az azokba tömörülő hívek száma azonban csaknem megduplázódott.

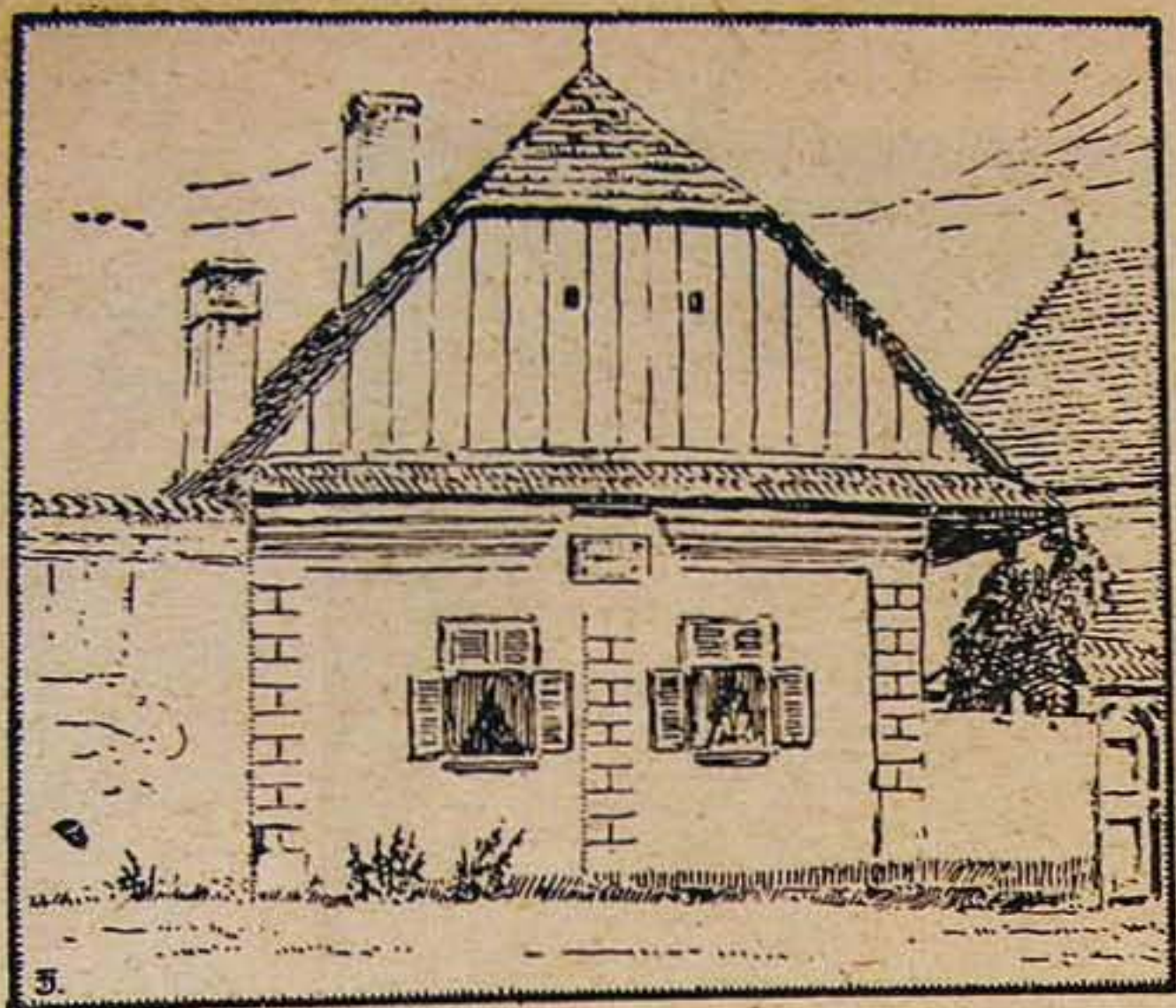

Dr. Brassai Sámuel
(1800—1897).

Dr. BOROS GYÖRGY teológiai tanár (e
könyvben foglaltak idejében) s később
püspök (1928—1938).

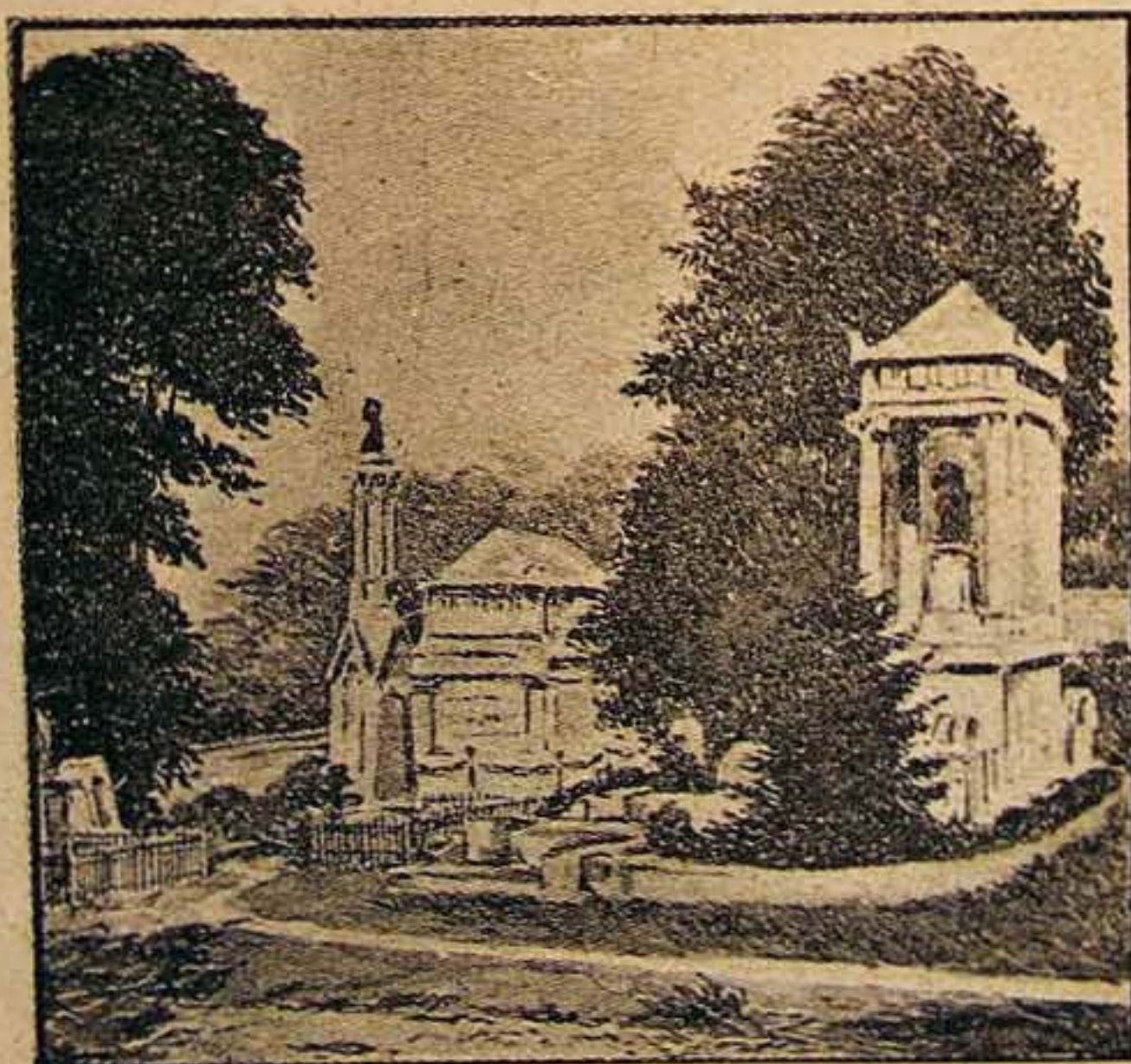

Brassai szülőháza
Torockó-szentgyörgyön.

Brassai aláírása.

Brassai fiatalkori képe.

Bölöni Farkas Sándor, Berde Mózsza és Brassai Sámuel
síremlékei a kolozsvári temetőben.

működésre készítette a közös ellenség ellen, a „bevett vallások“ a legbarátságosabb viszonyban éltek egymás mellett. Ezt az időszakot fogjuk most ismertetni.

A „Magyar Unitárius Egyház“, ahogy most hivatalos neve hangzott, a XX. század elején mintegy 160 egyházközségből állott, melyeknek egy része, mintegy ötven *filialae*, missziós egyházközség volt, rendes lelkész nélkül, de a szomszédos egyházközségek gondozása alatt, híveik más felekezetiük közül áttértekből kerülve ki. Az egyházközségek híveinek száma az alig egy néhány és a több mint kétezer között váltakozott s mintegy tizenötnek volt 1000-nél több tagja. Az összes hívek száma kb. 75.000 s évente kb. egy százaléknyi gyarapodást mutatott. Az unitáriusok nagy több székely, a többi magyar. Kevés mágnás, vagy főnemes van közöttük, nagyobbára a közép- és alsóbb osztályokból, falusiak, földművesek közül kerülnek ki a hívek, kiknek fele szegény. Lelkészeiknek bírniok kell a kolozsvári unitárius kollégium elvégzéséről szóló diplomával s régebben néhány éven át tanítani szoktak az elemi iskolákban, mielőtt lelkészekké lehettek volna. Fizetésük évente 320 és 700 dollár között mozgott, melynek nagyrészét azonban terményekben fizették. Mindenik lelkésznek emellett járt lakás és kevés föld, melyet sajátkezűleg szántott, gyakran gyülekezete tagjainak segítségével. Felesége saját maga készítette a háziszőttest, melyet a család viselt. A lelkészség rendszeren élethossziglani volt, negyven évi szolgálat után azonban a lelkész nyugdíjazható volt, amint özvegye is nyugdíjat kapott s szerencsétlenségek, balesetek esetén ellátásban (segítségben) részesült.

Ha egy székely községet meglátogatunk, a község egyetlen hosszú utcájának közepén egyszerű fehérfalú templomra bukkanunk, mely mellett torony, tovább pedig lelkészi lak és iskola áll. Ha vasárnap templomba megyünk, szemünkbe ötlik a helyiség egyik oldalán a magas szószék, mely egyszerű, fából készült padokra tekint alá, melyek egytől-egyik szabadok.¹ Először a férfiak lépnek be a templomba, utánuk a nők, elől az öregek, mögöttük a fiatalok. A férfiak és a nők, mindnyájan

¹ Az amerikai unitárius templomokban, mint általában minden templomban, az a szokás, hogy a hívek fizetnek azért a helyért, hová az istentisztelet alatt ülni szoktak. Ezek a helyek tehát „foglaltak“, más oda nem ülhet, csak aki év elején pénzzel megváltotta. Ezért nevezi Dr. Wilbur a mi templomaink padjait „szabadok“-nak, mert nálunk nincs pénzzel foglalt helye senkinek. (A fordító).

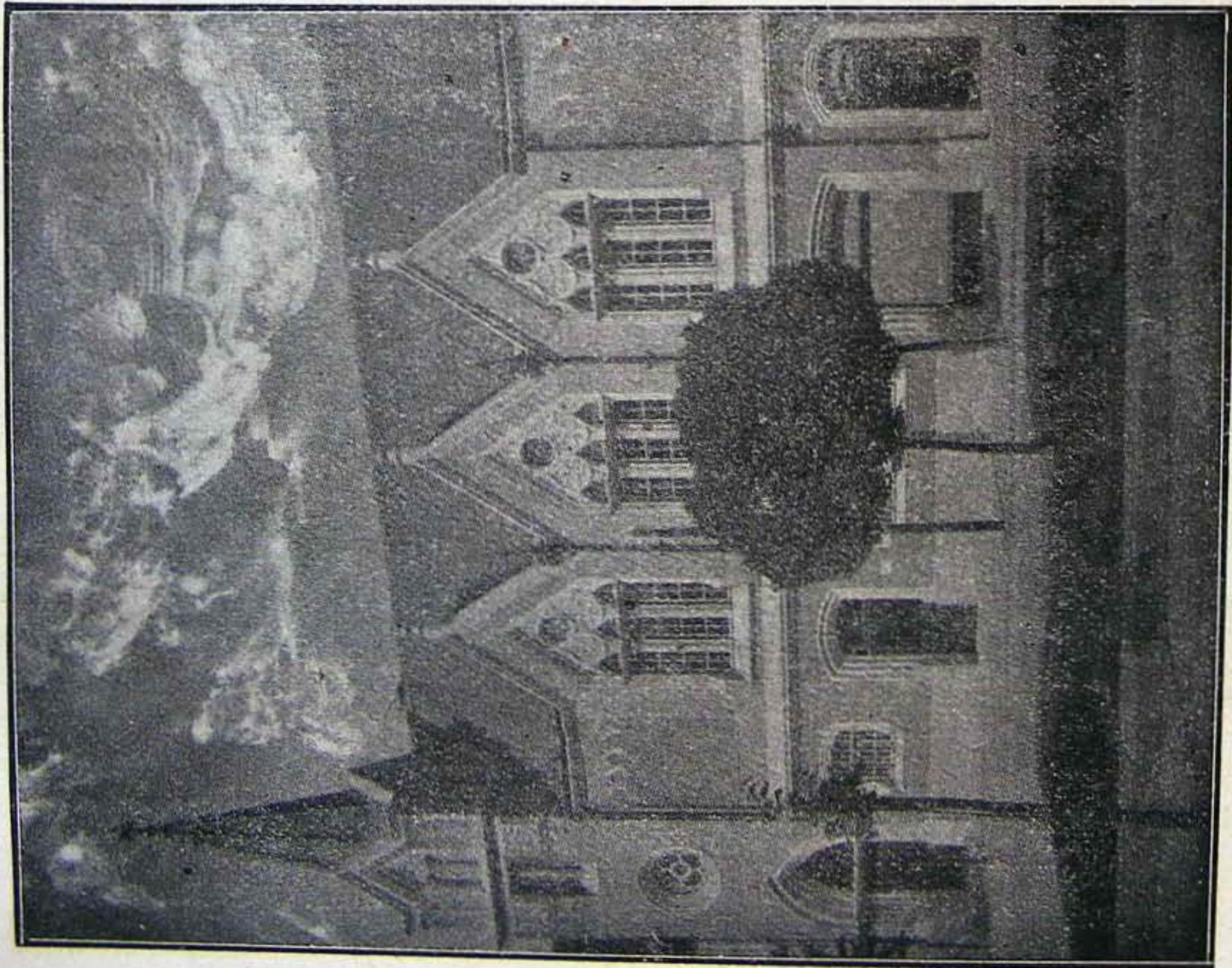

legszebb ruháikba öltözködve,¹ az ellenkező oldalakon ülnek s nagy üres tér választja el őket egymástól. Az istentisztelet nagyon egyszerű, imából, éneklésből, bibliaolvasásból és beszédből áll. Jelenleg nincs náluk liturgikus formáság. A beszédeket kézirat használata nélkül adják elő a lelkészek, az imákat azonban megírják és felolvassák. A lelkészen palást van s beszéde minden valószínűség szerint valami gyakorlati vallásos kérdésről szól, kevés hitelvi fejtegetéssel és semmi polemizáló éllel benne, mert a más felekezetűek hittételeinek támadását országuk alkotmánya tiltja. Vasárnaponként reggel (délelőtt!) és este is tartanak istentiszteletet. Hétköznaponként, nyáron úgy, mint télen, a földművesek hajnalban mennek a templomba, hogy a rövid reggeli imából álló istentiszteleten részt vegyenek. Munkájukból este hazatérve, először ismét templomba mennek esti imádságra s csak azután térnek be hajlékaikba. Állítólag vannak templomok, melyekben 300 év óta egy nap sem múlt el e hétköznapi istentiszteletek nélkül. Az úrvacsorát évente négyszer szolgáltatják ki nagy ünnepélyességgel, mert azt a legnagyobb tiszteletben részesítik.

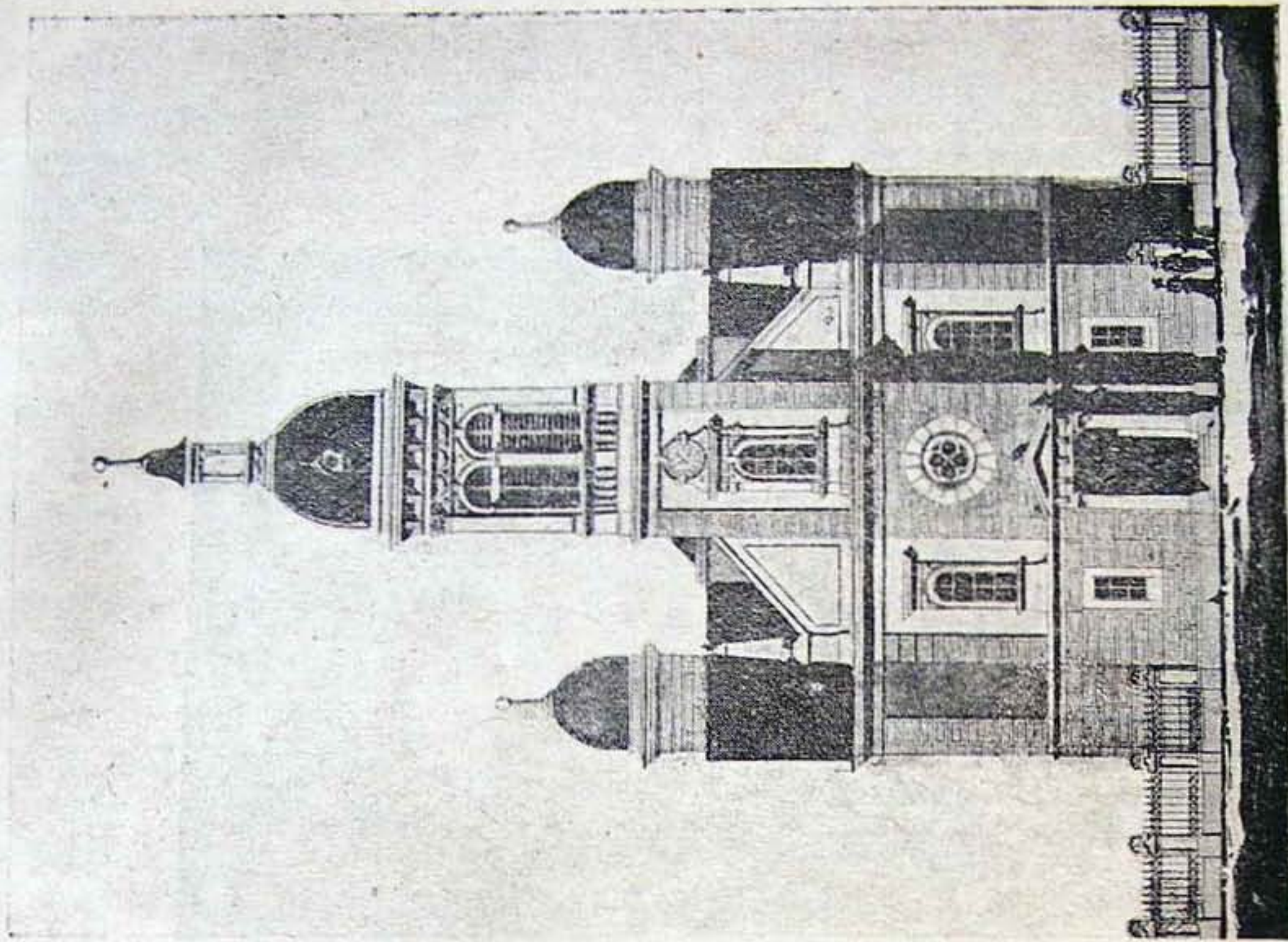
Minden nagyobb egyházközségben elemi iskolájuk is volt, melyben fiatal lelkészek, vagy tanítók oktatták az unitárius gyermekeket lakás, kert és évi 200 dollárnyi fizetés mellett. Kolozsvárt, Tordán és Székely-Keresztúron magasabb fokú iskoláik, vagy gymnasia (gimnáziumaik!) is voltak. Kolozsvárt még épen kollégiumuk volt, mely elemi iskolából, gimnáziumból és teológiai iskolából állott, közel 400 tanulóval, kiknek fele más felekezetekből került ki, valami huszonöt jólképzett tudós (tanár), egy 50,000 kötetből álló könyvtár és a század elején emelt szép kőépület egészítvén ki a „kollégium” fogalmát. Ezeket az intézményeket egyházi alapokból tartják fent, bár még a kollégium tanárai is alig kapnak több fizetést, mint évi 500 dollárt és lakást, visszavonulásukkor pedig nyugdíjat. Bár az erdélyi unitáriusok szegények, mindig nagy gondot fordítottak iskoláikra s ezek annyira magas fokon állnak, hogy kálvinista és katolikus tanulók is nagy számmal tanulnak bennük.

¹ „all dressed in their gayest clothes” — írja Dr. Wilbur. „Gay” tulajdonképp „vidám”-at jelent, de a „gayest cloth” kifejezést Amerikában a legszebb ruhára az ünneplőre szokták érteni. Az is lehet, hogy ezzel a szóval Dr. Wilbur az élénk színű népviseletekre céloz.

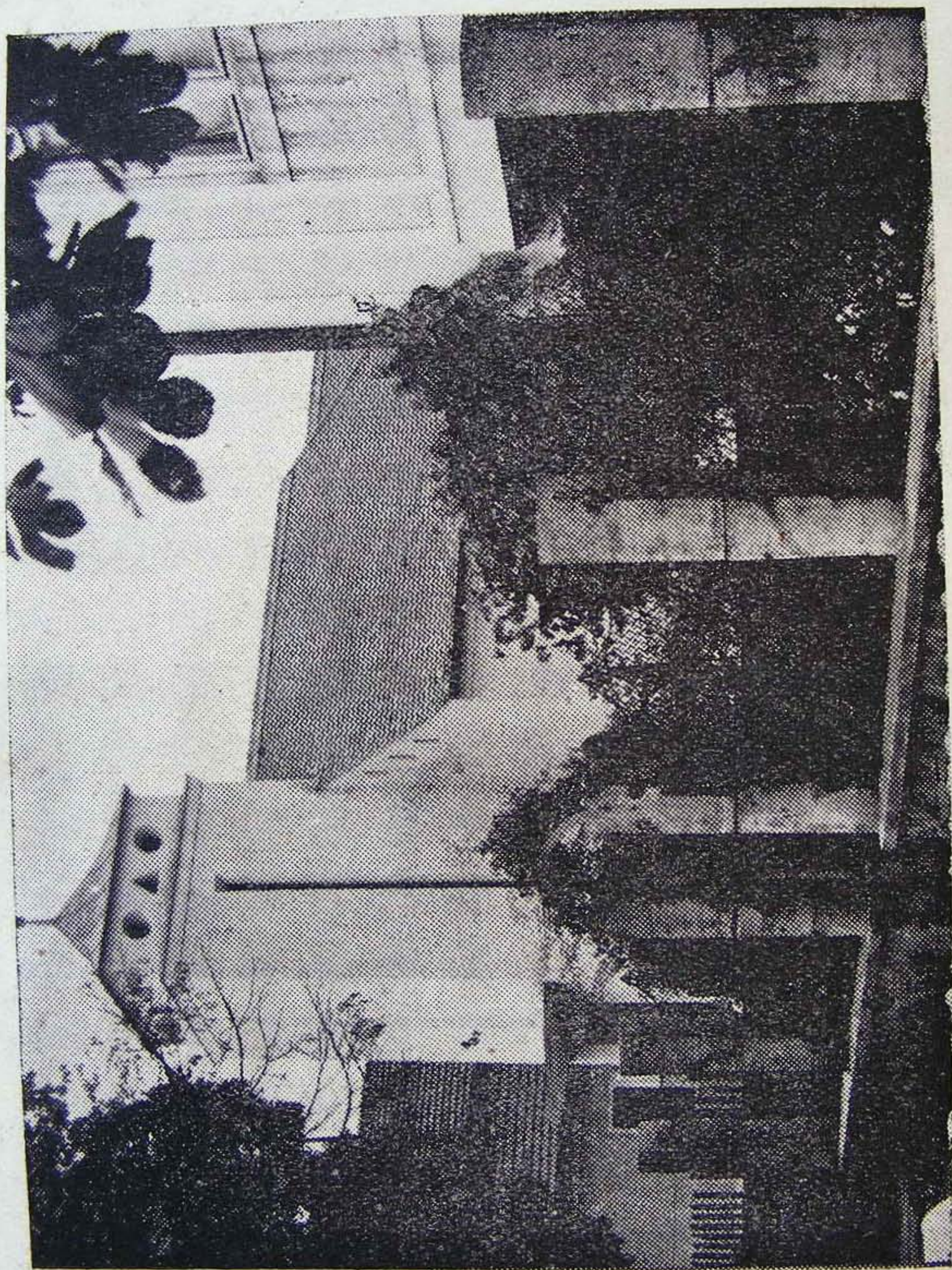

A marosvásárhelyi templom.

A székelyudvarhelyi templom.

A segesvári templom.

Az egyházközségek szervezete hasonlít valamennyire a presbitériánusokéhoz, és szoros, jól működő egység. Az egész egyház feje a püspök, hivatalát azonban jobban megértjük, ha a szuperintendensi méltóságra gondolunk, mely címmel a katolikusok századokon át illették az ősibb „püspök” helyett. A püspök azelőtt rendes lelkész s legtöbbször a kolozsvári kollégium tanára is volt. Ő ügyel fel az összes egyházközségekre és iskolákra, az egyházi birtokokra és jövedelmekre. Meglátogatja az egyházközségeket és iskolákat s megvizsgálja a lelkészek és tanítók munkáját és jellemét. Összehívja a zsinatokat, felszenteli a lelkészeket s ki is nevezi őket. Fizetése csak kb. 1200 dollár. Az egyház kormányzó testülete a Képviselő Tanács, melynek lelkészek és befolyásos világiak a tagjai, elnöke a püspök és két főgondnok, vagy világi elnök. Minden hónapban gyűlést tart s felelős a Főtanácsnak, mely évente egyszer Kolozsvárt s minden negyedik évben vidéken gyűl egybe. A Főtanács megvizsgálja a Képviselő Tanács jelentéseit, törvényeket hoz az egyházközségek és iskolák számára, intézi az egyház fontosabb ügyeit s megválasztja a püspököt, ha ez az állás megüresedik. Minden négy évben a Főtanács különösen fontos gyűlést tart, melyet ilyenkor zsinatnak neveznek. Az egyház maga kilenc közigazgatási körre oszlik, melyek mindenike egy tisztviselő felügyelete alá tartozik, akit legjobban úgy ismertethetünk, hogy olyan körüli szuperintendens, vagy dékán féle, aki az egyházközségeket és iskolákat meglátogatja saját körében, minden évben egyszer, hogy állapotukat megvizsgálja.

A magyarországi unitárius egyházközségek¹ hitrendszere egészében véve konzervatívabb, mint az angol, vagy amerikai unitáriusoké. A Bibliát elfogadják tekintélynek s annak sok tanítását és hagyományát, melyeket más országok unitáriusai már elhagytak, ők még mindig elfogadják. Így Ádám és Éva történetét, Jézus csodás születését, feltámadását és mennybemenetelét is. A legtöbb más vonatkozásban azonban a magyar unitáriusok hitelvei nem térnek el különösebben más országbeli testvéreikétől. Krisztus imádása, melyet a törvény sokáig megkövetelt s melyet külsőleg vallottak is, mára már eltűnt, a gyakorlatban ép úgy, mint a hitvallásokból.

Az erdélyi unitáriusok egész történelmük alatt nemcsak

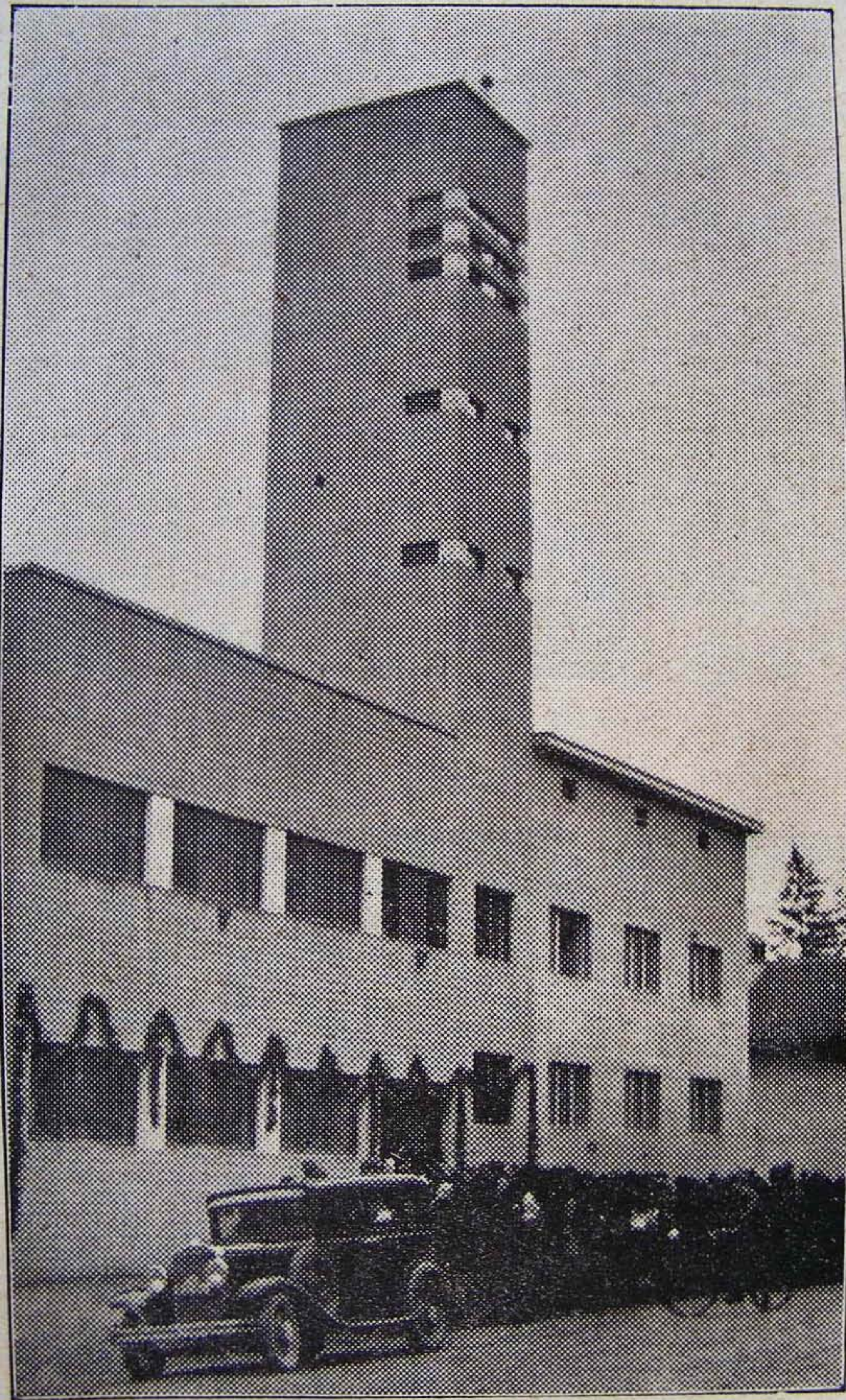
¹ Dr. Wilbur előszeretettel használja az „unitárius egyházközségek” kifejezést az „unitárius egyház” helyett. (A fordító).

buzgó és hősiesség magatartást tanúsítottak a legnagyobb mértékben, mint ahogy ezekben a fejezetekben azt bőségesen bemutattuk, hanem más téren is olyan jellemről tettek tanúbizonyosságot, amelyet az ember el is várhat azoktól, kiknek hitelvei és gyakorlatai egyszerűek és tiszták, s kik igen nagy súlyt helyeznek a kegyes és jó életre, s kevesebbet a hitvallásokra és szertartásokra. Történelmük első szakaszában egyik régi magyar krónikás feljegyezte, hogy a székely unitáriusok szigorúbb erkölcsűek, mint a többi magyar. Mikor Mária Terézia minden eszközzel üldözte az unitáriusokat, egyik katolikus püspök azt írta a bécsi udvarnak, hogy az unitáriusok takarékos, munkás, törvénytisztelő és minden tekintetben példás életet élő polgárok, de ép ezen tulajdonságaik miatt, valamint a jóllét miatt, melyet elérnek, undok dogmáik még veszedelmesebbekké s szomszédaikra nézve fertőzőbbekké válnak, ugyanakkor élő szemrehányásként engedve összehasonlítást a maguk és a katolikus papság jelleme között. Ezért melegen ajánlotta, hogy írtsák ki őket. Egy nemzedékkal később egyik protestáns újságíró azt írja róluk, hogy „egyszerű istentiszteletük, közösségeiknek szigorú erkölcsössége, szuperintendenseinek méltósága, kegyessége és tanultsága nagy megbecsülést vívott ki részükre az országban.” Egy mult századbeli német utazó igen elismerőleg beszél róluk, mint akiket a többi felekezetek is tiszteltek hitük egyszerűségéért és őszinteségéért s azt mondja, hogy iskoláikat, falvaik erkölcsösségét s a vasárnapot megtartó buzgóságukat mindenütt dicsérik. Lelkesen ápolják iskoláikat, a politikai szabadságot és a haladást s általában derék, energikus, intelligens és erkölcsös nép, kiknek befolyását az ország magasabbrendű életfolytatására számukat messze meghaladó mértékűnek tartják, míg vallásos téren befolyásuk oly eredményes, hogy — ép mint Angliában és Amerikában — igen sokan osztják nézeteiket olyanok is, akik más felekezetekhez tartoznak.

Történetünket boldog beteljesüléssel fejezhattük volna be, ha megállunk a XIX. század végén. A nagy világháború azonban újabb elnyomást és üldöztetést hozott számukra, hosszú és tragikus történelmük minden eddigi megpróbáltatásánál súlyosabb és veszedelmesebb arányban. 1914-ben a derék székely földműveseket hadbahívták s igen sokan úgy hagyták el otthonaikat, hogy soha oda vissza ne térhessenek. 1916-ban a románok betörték Erdélybe s elfoglalták a Székelyföldet, tovább azonban nem hatolhattak s nemsokára ki is szorították őket az

A brassói templom felavatása. (1936).

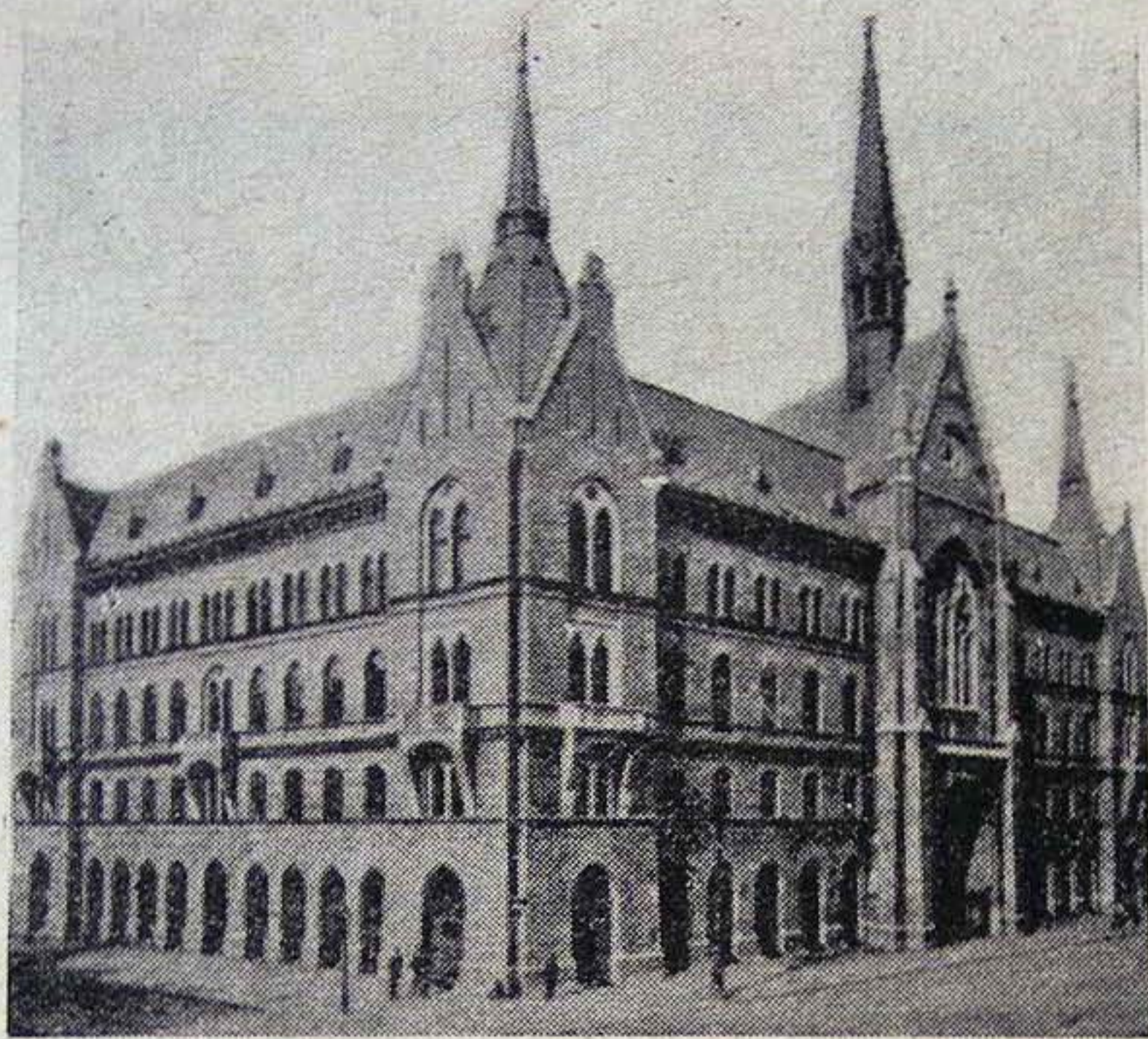

A pécsi Mindszentek temploma, mely az
unitáriusoké volt 114 évig.
(A XVI—XVII. században.)

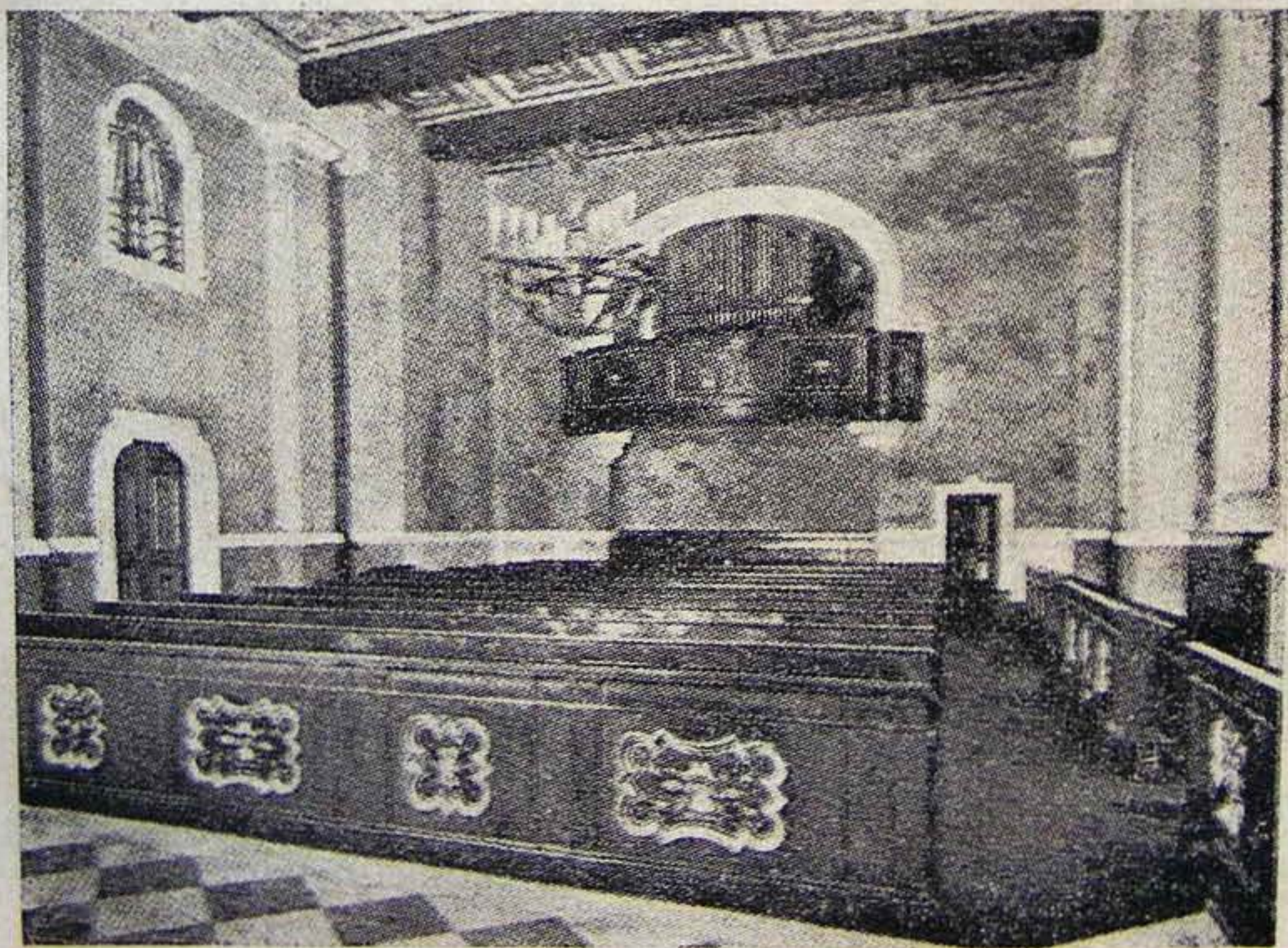

A pécsi Mindszentek templomának
homlokzata.

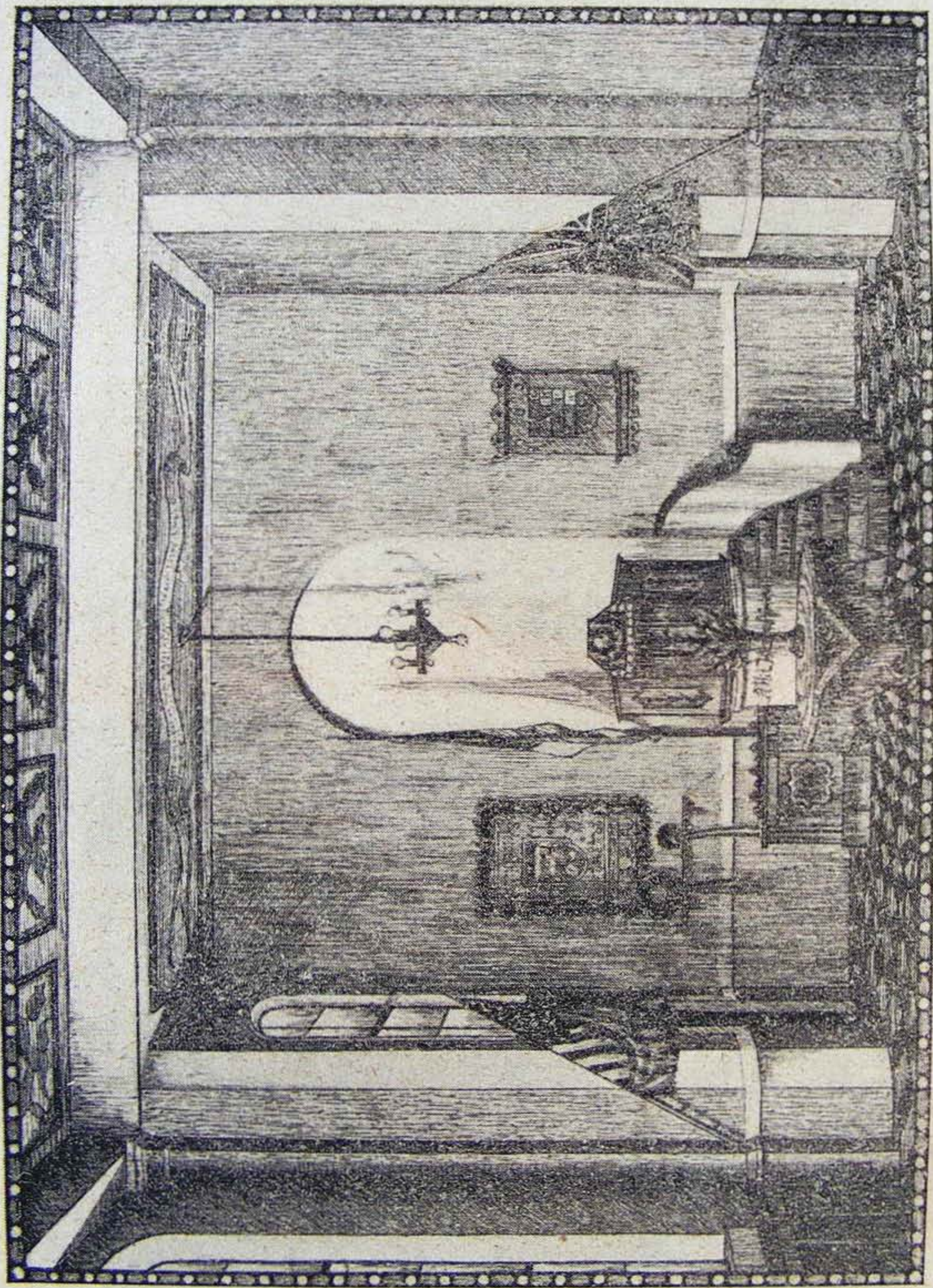

A budapesti unitárius épület (Koháry-u. 4.),
melynek II. emeletén van a templom. Épült 1890-ben.

A budapesti unitárius Misszió-ház (Rákos-u. 3.) temploma,
Épült 1928—1929-ben.

A budapesti Misszió-ház templomának szószéke.
Rajzolta: Dr. Kahlfürst Tibor István.

országból. A háború azonban, természetesen, a határszéleken oly nagyszámú székely unitárius falvak pusztulásával járt. (A továbbiakban szerző elmondja, hogy a világháború után Erdélyt Romániához csatolták s az új helyzet sok nehézséget okozott az unitáriusoknak. Megemlékezik Ferenc József püspökünk tiszteletreméltó alakjáról s önfeláldozó, bölcs magatartásáról e nehéz időkben. Az angol és amerikai unitáriusok többször meglátogatták az erdélyi unitáriusokat s erkölcsi és anyagi támogatásban részesítették őket. A szószerint itt le nem fordított rész tizenhét sort tesz ki. A fordító.)

Gyakran szokták kérdezni, ha helyesek és igazak az unitárius igazságok, miért nem terjedtek el azok szélesebb területeken. Történelmünk minden fejezete egy-egy újabb megvilágítása a magyarázatnak. Olaszországban, Svájcban és Németországban nem terjedhetett, mert a legnagyobb erőszakkal fojtották el mozgalmunkat már csírájában, s halállal büntették szószólóit, mielőtt a nagy többségnek ideje lett volna ítélni tanai igazsága felett. A többi hitformák sohasem voltak hajlandók egyenlő feltételek mellett venni fel velünk a szellemi harcot. Őket az állam támogatásban részesítette, az unitarizmust pedig bűnnek tekintette s üldözte. Lengyelországban, amíg bár félig-meddig élvezték a törvény védelmét, a szociniánizmus szépen virágzott, amint láttuk, az összes katolikus és protestáns felekezetek gyűlölködése ellenére is, s csak akkor vesztette el a csatát, amikor a kormányzat feladta a türelmesség politikáját s az unitarizmus elfogadását főbenjáró vétekként üldözte. Erdélyben, hol, történelmünkben először, élvezhették nemcsak a törvények egyenlőségének védelmét, hanem uralkodók támogatását is, hamarosan az egész országot meghódította az unitarizmus, bár akkor sem tett egy lépést sem a vele harcoló többi felekezet elnyomására. Három század üldözései nem voltak elégségesek megsemmisítésére. Mi lett volna az eredmény, ha az unitarizmus, csak néhány évvel keletkezik a lutheránizmus után s hamarabb, mint a kálvinizmus, ha szabadon élvezhette volna az elmúlt négyszáz év lehetőségeit, s terjeszthette volna hitnézeteit, tisztességes és egyenlő feltételek mellett küzdve a többi felekezettel!

Történelmünket azonban Angliában kell folytatnunk, hogy lássuk, a korai üldözések és néhány vértanú halála után miképpen virágzott fel az unitarizmus két század szabadabb és türelmesebb szelleme alatt.